

С. С. Сенчук,
здобувач кафедри теорії та історії держави і права
Львівського державного університету внутрішніх справ

УДК 340

ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ІДЕЇ ПОРЯДКУ В ПРАВІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Здійснено теоретико-правове дослідження формування та розвитку ідеї порядку в праві. Правопорядок як частина соціальної реальності виникає на певному етапі історичного розвитку і є динамічним явищем, оскільки роль, значення та функції правопорядку змінюються на різних етапах розвитку суспільства.

Ключові слова: порядок, право, правовий порядок, історичний розвиток суспільства.

Теоретичне тлумачення ідеї порядку у праві відображає історичні особливості організації суспільного буття та розкриває спрямованість людей на реалізацію своїх прав за допомогою різноманітних соціальних інститутів. При цьому суб'єктивні підстави порядку виражають особистісні цінності людей, а також їх ставлення до суспільного устрою, готовність підтримувати або порушувати соціальні норми. З іншого боку, у встановленому соціальному порядку люди набувають нові якості шляхом соціалізації та реалізують їх залежно від особистого ставлення до соціальних норм.

Пояснення процесу формування порядку і згуртованості в суспільстві є основним завданням соціальної теорії, в межах якої існують три основні підходи: за утилітаристського підходу підтримання соціального порядку відповідає інтересам усіх, особливо в складних суспільствах з високим ступенем розподілу праці і взаємозалежності людей; за культурного підходу первинною визнається роль загальних норм і соціальних цінностей; підхід з позиції примусу підкреслює значення влади й панування у військовій, правовій, релігійній, економічній сферах, а також здатність до підтримання соціального порядку тими, хто знаходиться при владі [1, с. 288].

Основні західноєвропейські школи у теорії права до кінця XIX ст. актуалізують поняття правового порядку як феномену, зміст якого не співпадає з категорією "право". Так, історична, прагматистська, позитивістська школи загальноправових теорій, тобто методологічні стратегії, котрі розвинулися у посткласичний період, наповнили вказану категорію не стільки юридичним, скільки соціально-філософським сенсом [2]. Тому сучасне бачення правопорядку як стану законності, відповідності закону і дійсності, що фактично має місце у сучасній українській юридичній науці переважно й уявляється цей феномен є за своєю суттю позитивістичним.

У радянському правознавстві ідея правопорядку розглядалась у різних аспектах: як неухильне виконання всіма учасниками правових відносин своїх юридичних обов'язків і реально гарантоване здійснення їх суб'єктивних прав та безперешкодне здійснення суб'єктами права своєї правоздатності у дотриманні їхнього правового статусу (М. Г. Александров), у пов'язаності правопорядку з правовими відносинами (О. І. Денисов, М. С. Строгович, Л. С. Явич та ін.), як результат законодавчого врегулювання відповідних відносин і дотримання вимог законності (Д. А. Керімов); у процесі реалізації права, у механізмі правового регулювання

суспільних відносин як результат реалізації юридичних норм, як громадський порядок, закріплений юридичними нормами, як частина соціального порядку, як об'єктивно обумовлений стан, властивості соціального життя (В. М. Артьомов, В. І. Євінтов, В. М. Казаков, Б. В. Саванелі) [3, с. 400].

Метою статті є теоретико-правове дослідження формування та розвитку ідеї порядку в праві.

У філософії Стародавнього Китаю ідея порядку знайшла своє відображення в конфуціанстві, яке було тісно пов'язане з розвитком стародавнього китайського суспільства і зосереджувалося на етичних правилах, соціальних нормах і регулюванні суспільних відносин. Так, Конфуцій був стурбований деградацією суспільства і зосереджував увагу на вихованні у людини поваги до оточуючих і до суспільства в цілому. Він розумів людину як функцію в організації суспільства і запропонував поняття порядку як норми відносин людей. Філософ вважав, що дотримання порядку веде до належного виконання обов'язків. “Якщо шляхетний чоловік точний і не витрачає часу, якщо він чемний до інших і не порушує порядку, то люди між чотирма морями є його братами”. Порядок наповнюється чеснотою, при цьому є “чотири чесноти, що належать благородній людині. У своїй поведінці вона чемна, на службі — точна, людяна і справедлива до людей” [4]. Для дотримання порядку Конфуцій запропонував принципи справедливості і сумлінності, які вимагають, щоб людина повинна чинити так, як велить порядок і її становище.

Культура Стародавньої Греції демонструвала змагальність і підпорядкованість людини нормам звичаєвого права. На сторожі правопорядку стояла богиня правосуддя Діке, яка забороняла порушення принципу рівності прав і обов'язків. При цьому людина розглядалася як істота суперечлива, в основі якої лежать два начала: аполлонічне — творче та діоністичне — деструктивне, руйнівне. За міфологією аполлонічного начала розумілися порядок і гармонія, мораль і право, тоді як за міфологією діоніського розумілися хаос, руйнування, злочини. Оскільки протистояння порядку і хаосу визнавалося універсальним, то вони приймалися як онтологічне начало буття, в якому єдність і боротьба протилежностей заявляють про себе як джерело розвитку [5, с. 106]. Взагалі, філософія Стародавньої Греції спочатку заявила про себе як альтернативна форма освоєння світу повсякденної свідомості, оскільки апелювала до розуму, намагалася в світі природи побачити розумність і на цю розумність зорієнтувати життя суспільства. Порядок розглядався через моральність як благо, право сприймалося як норма, якій протистоїть хаос, аномалія та зло.

Важливим здобутком філософії Стародавнього Риму стало обґрунтування зв'язку між правопорядком та державою, що знайшло прояв у вислові Цицерона: “Що таке держава, як не загальний правопорядок?”. Філософ вважав, що право оселяє в суспільстві порядок і спокій, а тому забезпечує свободу, яку розглядав як стан, протилежний хаосу. Ідеальний порядок, за Цицероном, досягається завдяки принципу справедливості, розуму і згоди між сенатом і народом. У тому крайньому випадку, коли під питання поставлене саме благополуччя держави, з відома народу правитель повинен “як диктатор встановити в державі порядок” [6, с. 82]. На думку Луція Антея Сенеки, існує всезагальний закон природи, як загальний закон долі, перед яким всі люди є рівні, оскільки однаково й цілковито безсилі. “Того порядку, що у природі речей, не можемо змінити, але можемо виплекати в собі гідну бездоганної людини силу духу, що допоможе нам мужньо перенести все випадкове, перебувати у злагоді з природою” [7, с. 475].

У добу Середньовіччя в межах схоластики починає поставати проблема нетотожності закону і права, розв'язання якої вбачалося у системі правопорядку. Філософія Томи Аквінського знаменувала перехід від надприродного, божественного розуміння сутності права до природного його пояснення. Таким чином, схоластика Середньовіччя при всьому своєму догматизмі і логіці доведення достовірності Святого

Письма рухалась у напрямі до визнання сили людського розуму, що спрямовує людську владну і підвладну волю [8].

Св. Тома був переконаний, що життя людини переповнене різноманітними можливостями, серед яких визначальними є внутрішні можливості для зміни через покаяння, прощення, набуття гідності, покращення соціального стану. Ці можливості людина отримує через свободу волі, виявляючи яку вона розкриває креативну природу дарованої їй свободи. Свобода повною мірою розкривається у громадянській спільноті, при цьому завданням людини є удосконалення себе і спільноти. Громадянська спільнота виникає як стандарт певного типу поведінки, сенсом якого є солідарна взаємодія, що на рівні груп та спільнот перетворюється в можливість “взаємодоповнення зусиль та вмінь для кращого спільного життя. Під впливом нової інтелектуальної парадигми змінилася інтерпретація сенсу самої соціальності. Тепер вона усвідомлюється як така, що пов’язувалася зі свободою волі людей, які солідарними діями могли впливати на покращення соціального порядку, змінюючи чесноти спільнот від варварських до громадянських, заснованих на визнанні свободи людини і права” [9, с. 37].

Зміни, що відбулися в політичному житті епохи Відродження та Просвіти, викликані революційними потрясіннями і зміною політичного устрою в європейських країнах, супроводжувалися появою нового образу порядку в суспільстві. Так, у центрі порядку, раціонально обґрунтованого Макіавеллі, виявляються не справедливість і мудрі правителі-філософи, а домінуюча група, яка оточує сильного і рішучого правителя. Філософ виділяє внутрішні і зовнішні функції державного ладу. Зокрема внутрішня функція порядку впливає з природи державної влади, де примус вільних індивідів до виконання загальних справ та визнання громадянами легітимності влади стає обов’язковою умовою функціонування сталого порядку. Зовнішня функція порядку інституалізується магістратурами, покликаними регулювати соціальні процеси на основі встановлених норм і законів. У концепції порядку Н. Макіавеллі ідеї справедливості й обов’язку перестають бути ядром політичного мислення, концепти владної волі та державної влади у поєднанні з категорією закону утворюють раціонально-цілісне обґрунтування дослідження механізмів організованості і стабільності суспільства, яке вступає в смугу нестійкого республіканського правління. Причому легітимність влади хоча і несе в собі допоміжні функції, залишається у Макіавеллі необхідним елементом стійкості порядку суспільства [10].

Метою філософа було встановлення такого політичного порядку, який був би спрямований на досягнення загального блага. При цьому влада суб’єкта політики, навіть якщо він застосовує надзвичайні заходи для досягнення спільного блага, у сприйнятті розсудливих людей повинна виправдовуватися позитивними результатами. Досягнення політичною владою найкращих результатів він пов’язує з її узгодженістю з волею народу, оскільки саме народ здатен відчувати правильність політики та влади, більше піклується про свободу, а тому “народне правління краще, ніж правління самодержавне” [11, с. 185].

Н. Макіавеллі можна назвати одним із перших соціальних філософів порядку, оскільки саме в цій галузі він реалізує себе як мислитель, що започаткував нову традицію соціального філософування — традицію розгляду суспільства як системи, інтегрованої (або дезінтегрованої) матеріальними інтересами людей, відносинами власності, а не лише релігійною ідеєю, як вважалось до того. Філософ взяв на себе відповідальність за спростування теологічної моделі держави й водночас побудови її світської моделі, ґрунтованої на матеріальному інтересі людини. Звичайно, релігійні положення не зникли, вони продовжували впливати на зміст нових філософських моделей суспільства, хоча й не завжди цей вплив можна простежити безпосередньо. Однак саме в цей час у духовно-політичному просторі Європи з’явилися перші прояви реформаційних підходів [12].

Поняття суспільного договору як ідеальної моделі самоорганізації суспільства та основи соціального порядку опрацьовувалось школою природного права, що виникла в XVI–XVII ст. у Західній Європі. До неї належали Г. Гроцій, Т. Гоббс, Б. Спіноза, С. Пуффендорф, Г.–В. Лейбніц, Х. Томазій, Х. Вольф, Дж. Віко, Д. Юм, Е. Бьорк, І. Бентам та ін. Представники її індивідуалістичного (Дж. Локк, Ш. Л. Монтеск'є, Ж.–Ж. Руссо, Т. Пейн, Г. Маблі та ін.) та суб'єктивно-ідеалістичного (І. Кант, В. Гумбольдт, Й.–Г. Фіхте) напрямів запропонували новий зразок суспільного порядку — доктрину прав людини та ідею держави як гаранта свободи індивіда у суспільстві. Суспільний договір у розумінні представників течії відродженого природного права розглядався як корегуюча модель у сфері правової реальності, що вводиться для пояснення сутності процесів політичної самоорганізації суспільства на правовій основі [13, с. 64–67].

Раціоналістичне бачення порядку суспільства у філософії початку Нового часу супроводжується суперечливим синтезом механістичного детермінізму та антропоцентризму, який виявився можливим завдяки новому концепту природного права. Природне право стає тонким компромісом між матеріальною та духовною субстанціями порядку, зверненими до людини. Людська природа як основа порядку суспільства розкривається в природному праві. Так, Т. Гоббс висуває суспільне порозуміння як основу порядку, а суспільний договір стає природним переходом з додержавних відносин війни “всіх проти всіх” на стадію цивілізованого розвитку. Будучи одним з перших мислителів, які сформулювали ідею громадського порядку, Гоббс, по суті, дає йому етатистське тлумачення: з одного боку, жорсткі санкції, укази, накази–закони, які йдуть від верховної влади, роблять громадський порядок державним; з іншого боку, держава — у розумінні філософа — це інститут, який реалізує розумність людської природи. Ідея про те, що інститути є продовженням розумної природи людини, дала можливість філософу згладити протиріччя між інституціональним і ціннісним началом порядку в державі. “Інститути влади можуть підкорятися законам розуму, але така розумність повинна мати свої межі і не ослаблювати верховну владу. Переважання інституційних характеристик над ціннісними в гоббсовській концепції порядку досягається за рахунок “натуралізації” свободи, справедливості та інших цінностей. З’явившись у результаті суспільного договору, верховна влада із засобу збереження і захисту людини перетворюється на свою протилежність — політичну машину, яка височіє над людиною” [10].

Розвиваючи соціальні погляди Ш. Монтеск'є та Ж.–Ж. Руссо, І. Кант створив гармонійне вчення про правову державу, яка ґрунтується на приватній власності та підпорядкуванні всіх громадян єдиним законам. У громадянському суспільстві, як підкреслював І. Кант, людина завжди постає як самоціль, і ніколи — як засіб для здійснення будь-яких завдань. Рівність усіх громадян перед законом вимагає їх особливого морального ставлення одне до одного, що ґрунтується на законі “чистого практичного розуму”: “вчиняй так, щоб ти завжди ставився до людства і у своїй особі, і в особі будь-кого іншого так, як до мети, і ніколи не ставився до нього лише як до засобу”. Поряд з цим не всі однаково зрозуміли, оцінили та сприйняли зазначений “категоричний імператив”. Канта звинувачували в збідненні етичної теорії, у звуженні сфери функціонування моралі, у спрощенні системи моральної регуляції тощо, проте слід погодитись, що зазначені аргументи до кантової теорії моралі мають лише зовнішнє, дотичне відношення. Слід погодитись, що І. Кант не мав на меті обмежувати сферу моральної регуляції шаблонами обов’язку, а прагнув забезпечити необхідний порядок і належну суспільну організацію за умов індивідуальної свободи та рівності всіх громадян перед законом [12].

Наслідком дієвості права є правопорядок, який розглядається Кантом як порядок волі, умова надійності правовідносин. Для того, щоб стихійні правовідносини підкорили собі життя суспільства, суб’єкти правовідносин мають бути особисто вільними, наділеними правами людьми. Правопорядок ґрунтується на таких апріорних принципах, як воля кожного члена суспільства як людини, рівність його

з кожним іншим як підданого, самостійність кожного члена суспільства як громадянина. В основі цих принципів лежить поняття автономії людини, яка припускає, що людина здатна розуміти різницю між добром і злом. Утилітарна автономія припускає, що людина сама знає, що для неї добре, а що погано, а тому держава не повинна примусово опсасливлувати людей. Цивільна автономія означає, що людина погоджується жити лише за тими законами, у складанні яких вона брала участь [14, с. 94–95].

У сучасній літературі виділяються два класичні напрямки аналізу соціального порядку [2, с. 25]. Перший пов'язує із соціально-філософською традицією функціоналізму. Так, Е. Дюркгейм виходив з критики концепції соціального договору, оскільки постулював центральність моралі та духовності в поясненні процесів соціальної інтеграції та порядку, однак не відкидав наявності та необхідності конфліктів, інших деструктивних елементів, особливо в періоди різких соціальних змін. Розвиваючи цей погляд, Парсонс визначав соціальний порядок як такий, що заснований на підтриманні та сприйнятті соціальних норм і цінностей; вважав соціальну солідарність та гармонію основними необхідними умовами соціального порядку. У його теорії соціальний порядок є антитезою дезінтеграції суспільства і визначається його як стан стабільності, рівноваги, стійкості соціальної системи, здатної самопідтримуватися, саморегулюватися й опиратися процесам дезорганізації та патології. Суспільний порядок досягається інтеграцією мотивів дій індивідів, гармонізацією їх ролей з допомогою нормативних і культурних стандартів, що забезпечують єдність соціальної системи.

Другий напрямок аналізу соціального порядку розвивався в межах марксистської традиції, яка акцентувала нерівність матеріального становища та політичної влади в капіталістичному суспільстві як джерело постійного всеохоплюючого конфлікту. К. Маркс визначав соціальний порядок як підтримуваний насильством, за рахунок економічного, політичного та правового примусу в суспільстві [15, с. 15].

Правопорядок як частина соціальної реальності виникає на певному етапі історичного розвитку і є динамічним явищем, оскільки роль, значення та функції правопорядку змінюються на різних етапах розвитку суспільства. Важливою стороною (ознакою) правопорядку є його природа як видового від соціального порядку. Соціальний порядок слід розглядати як стан відповідності суспільних відносин соціальним нормам. Завдяки соціальному порядку підтримується стабільність у суспільстві і його нормальне функціонування, а також належна реалізація прав і обов'язків його членами. Слід особливо наголосити на взаємозалежності прав і обов'язків як одній із гарантій соціального порядку, адже нормальна реалізація своїх прав однією особою можлива лише за наявності зобов'язаного суб'єкта, тобто особи, яка повинна виконувати обов'язок. Таким чином, саме існування обов'язку робить можливим існування права. Ефективність цієї формули забезпечується тим, що суспільні відносини є дзеркальними, тобто якщо особа хоче реалізувати своє право, вона зобов'язана поважати або принаймні не порушувати аналогічне право іншої особи.

Список використаних джерел

1. Соціологія: терміни, поняття, персоналії [Текст] : навч. словник-довідник / уклад. : В. М. Піча, Ю.В. Піча, Н. М. Хома та ін. ; за заг. ред. В. М. Пічі. — К. : Каравела; Львів : Новий світ, 2002. — 480 с
2. Крисюк, Ю. П. Соціальний та правовий порядок як необхідна умова стабільності суспільства [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / Крисюк Юрій Петрович. — К., 2008. — 216 арк.
3. Крижановський, А. Ф. Правопорядок суверенної України: становлення та тенденції розвитку (загальнотеоретичне дослідження) [Текст] : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Крижановський Анатолій Федорович. — Одеса, 2009. — 469 арк.

4. История философии в кратком изложении [Электронный ресурс] Цифровая библиотека по философии. — URL : <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000196/index.shtml>.
5. Кальной, И. И. Философия права [Текст] : [учебн.] / И. И. Кальной. — СПб : Юридический центр Пресс, 2006. — 259 с.
6. Цицерон, М. Т. О государстве [Текст] / Марк Туллий Цицерон ; пер. В. О. Горенштейна // Диалоги “О государстве” и “О законах”. — М. : Наука, 1966. — С. 7–88.
7. Сенека, Л. А. Моральні листи до Луція [Текст] / Луцій Анней Сенека ; пер. з лат. А. Садомори. — К. : Основи, 1999. — 603 с.
8. Копієвська, О. Р. Право як культурно-історичний феномен / О. Р. Копієвська // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. — № 4'2010 [Електронний ресурс] Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. — URL : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vdakk/2010_4/31.pdf
9. Карась, А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і неокласичних інтерпретаціях [Текст] : [монограф.] / А. Карась. — К. ; Львів, 2003. — 520 с.
10. Левчук, І. І. Феномен соціального порядку: історико-політична інтерпретація / І. І. Левчук // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / кер. авт. кол. С. В. Ківалов ; відп. за вип. Л. І. Кормич. — Одеса : Фенікс, 2009. — Вип. 36 [Електронний ресурс] Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. — URL : [http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/app/2009_36/app-36_Levchuk_I_I_\(316-326\).pdf](http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/app/2009_36/app-36_Levchuk_I_I_(316-326).pdf).
11. Макиавелли, Н. Государь: Сочинения [Текст] / Н. Макиавелли. — М. : ЭКСМО–Пресс; Х. : Фолио, 2001. — 656 с.
12. Андрущенко, В. Організоване суспільство / В. Андрущенко / Інститут вищої освіти АПН України. — К., 2006 [Електронний ресурс] Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. — URL : <http://www.nbuv.gov.ua/books/2006/06vaos/04.htm>.
13. Кабанець, Н. “Устрій чистої республіки” у контексті ідеї суспільного договору [Текст] / Н. Кабанець // Право України. — 2004. — № 9. — С. 64–67.
14. Філософія права [Текст] : [навч. посіб.] / О. Г. Данільян, Л. Д. Байрачна, С. І. Максимов та ін. ; за ред. О. Г. Данільяна. — К. : Юрінком Інтер, 2002. — 208 с.
15. Андреева, Г. М. Психология социального познания [Текст] / Г. М. Андреева. — [2-е изд., перераб. и доп.]. — М. : Аспект Пресс, 2000. — 288 с.

Надійшла до редакції 22.05.2013

Сенчук С. С. Формирование и развитие идеи порядка в праве: теоретико-правовой аспект
Осуществлено теоретико-правовое исследование формирования и развития идеи порядка в праве. Правопорядок как часть социальной реальности возникает на определенном этапе исторического развития и является динамичным явлением, поскольку роль, значение и функции правопорядка меняются на разных этапах развития общества.

Ключевые слова: порядок, право, правовой порядок, историческое развитие общества.

Senchuk, S. S. Formation and Development of Ideas of Order in Law: Theoretical and Legal Aspects

The article is devoted to the theoretical study of the legal formation and development of the ideas in the legal order. The legal order as a part of the social reality occurs at a certain stage of historical development and is a dynamic phenomenon, as the role, importance and functions of law and order are changing at different stages of social development.

Keywords: order, law, legal order, and the historical development of society.

